

Øyvind Thomassen

PROFETAR OG RASJONALISTAR -
TO SYN PÅ DET GODE LIV

STS-arbeidsnotat 15/94

ISSN 0802-3573-91

arbeidsnotat
working paper

Øyvind Thomassen:

PROFETAR OG RASJONALISTAR - TO SYN PÅ DET GODE LIV

Arkitektar og sosialøkonomar i strid om planleggingshegemomiet 1930-1950¹

Arkitektfaget er ein vitskapsdisiplin som i stor grad har utvikla eit høgt medvit om eiga profesjonsutøving, og korleis resultatet av arbeidet er med på å påverke samfunnutviklinga ved å manifestere seg i fysisk formgjeving. I kanskje større grad enn mange andre fag er det truleg riktig å hevde at fagleg nyskaping og kreativitet innan arkitektfaget er uskilleleg knytt til kunnskapen om historia til faget.

Det aller meste av det som har vore skrive om arkitektane si profesjonsutøving har stort sett vore det vi kan kalle *internalistisk* historieskriving. Med det meiner eg at historia om arkitektar og arkitektur først og fremst har vorte skriven av arkitektar sjølve og at tilhøve i samfunnet kring faget har hatt relativ liten forklaringskraft når det gjeld å forklare fagleg utvikling og endring. Dette tyder ikkje at arkitektar, med interesse for eiga faghistorie, treng å skrive historie "dårlegare" eller "betre" enn kva historikarar gjer. Det finst mange gode døme på at arkitektar skriv historie av høg kvalitet, det skulle berre mangle. Derimot vil arkitektar og historikarar som regel nærme seg og vektlegge ulike sider ved "kunsten" og profesjonen når dei skriv. Dette skuldast eit viktig skille i høve til korleis arkitektar og historikarar vil angripe arkitekturhistoria: skilnaden i val av problemstillingar. For å få eit inntak til å forstå den tradisjonelle arkitekttilnærminga til faghistoria kan vi ein kort augneblink tenke over omgrepet "arkitekturhistorie". Dette omgrepet fokuserer verken på arkitekten som person eller på sjølve arkitektarbeidet. Vi vert leia til

¹Innleiinga til denne artikkelen er spesielt skrive med tanke på at artikkelen skal brukast som pensum i faget teknologihistorie ved NTH. Sjølv om arkitektar sitt tilhøve til eiga faghistorie er trekt fram som døme her, har den internalistiske historietradisjonen også hatt ein sterk posisjon innanfor andre profesjonar sitt syn på eige fag. Dette gjeld til dømes ein del av dei teknologihistoriske studiane som er skrive av ingeniørar.

å tenke på for eksempel storslåtte barokke byggverk, funksjonalistiske høgblokker eller for den saks skuld moderne byplanar. Vi kan seie at arkitekturhistorikaren, i formuleringa av problemstillingar og i val av innfallsvinklar, ofte vil ta utgangspunkt i faget sjølv. Utviklinga av faget vert såleis eit resultat av spenningar i faget sjølv, medan samfunnet kring trekkast inn i dan grad arkitektur og arkitekturarbeid har påverka samfunnsutviklinga.

Historikaren vil gjere det motsette av kva som er naturleg for arkitekturhistorikaren. Historikaren vil, frå ein *eksternalistisk* innfallsinkel, prøve å posisjonere seg utanfor faget, for å forstå eigenarten til faget, for deretter å prøve å seie noko allment om korleis utviklinga av arkitektfaget på den eine sida påverkast av det samfunnet det er ein del av. På den andre sida korleis arkitektur har vore med å påverka samfunnsutviklinga som kunstnarar, men også som fagpersonar som tar del i ulike sosiale nettverk, i og utanfor faget. Frå ein slik synsvinkel vil det med andre ord ikkje berre vere "kvaliteten" av arkitekturarbeidet som avgjer om arbeidet vert akseptert i samfunnet, men også til dømes meir allmenne politiske, økonomiske, teknologiske, sosiale tilhøve osv, og arkitektane sine evner til å utnytte desse tilhøva.

Denne artikkelen har fleire føremål. Det overordna føremålet er å sjå på utøvinga av arkitektfaget med ein eksternalistisk innfallsvinkel. Dette inneber, som nemnt, at dei konkrete fysiske formuttrykka vil kome i bakgrunnen til fordel for, i dette tilfellet, å sjå på korleis arkitektur har manøvrert for å gje faget ein sentral plass i norsk samfunnsbygging etter krigen. I denne samanhengen har det vore særskilt interessant å studere fysisk-økonomisk planlegging. Dette har vore eit felt der arkitektur har spelt opp mot både politiske interesser og andre profesjonsinteresser. I dei første tiåra etter andre verdskrig var det først og fremst sosialøkonomanne som var motspelarar for arkitektane i forsøket på å oppnå ein leiande posisjon i den organisatoriske oppbygginga av planapparatet, og i det å få politisk innflytelse til å påverke val av planleggingsstrategiar.

Eit anna sentralt føremål med artikkelen er å sjå nærare på kva for føringar som låg til grunn for utforminga av eit norsk fysisk-økonomisk planleggingsapparat. I ordskiftet om korleis dette apparatet skulle formast var mellom anna arkitektur viktige aktørar. Det kan sjå ut som om det er fire føresetnader som er sentrale for å forstå den forma norsk planlegging fekk. Det var for det første *imitasjon*. Med andre ord: frå kor og korleis vart inspirasjonen til eit norsk planleggingssystem henta? For det andre er det *tradisjon*. Med dette meinast at det på eit eller anna nivå vart etablert eit erfaringsgrunnlag, såvel politisk som fagleg, som peika fram mot skipinga av eit planapparat. For det tredje må det ha vore ein *visjon* til stades. Planlegging er av natur ein aktivitet som er meint å forandre noko. Det må med andre ord ha vore tankar og ønskjer om å forandre noko til det betre. Korleis visjonane

kom til uttrykk vert ikkje handsama spesielt i denne artikkelen. Dei ulike aktørane sine visjonar kan lesast ut av fortellinga. For det fjerde må det vere ein *manifestasjon* til stades for at ein planleggingsmodell skal verte realitet. Her er koplinga mellom fag og politikk sentral. Om eit planleggingssystem skal få gjennomslag må det ha tilstrekkeleg støtte frå aktørar med innflytelse til å få omsatt idear i handling. Sjølv om omgrepa imitasjon, tradisjon, visjon og manifestasjon i denne samanhengen er nytta for å prøve å forstå korleis kunnskap spreiaast, er det også omgrep som kan vere med å gje ei djupare forståing av korleis "moderniseringsprosessar" utviklar seg i heilt konkrete tilfelle.

Slik omgrepa, skissert ovanfor, er brukt her er det "tradisjon" og "visjon" som gir oss den historiske dimensjonen. "Tradisjon" syner bakover i tid, medan "visjon" peiker framover. "Imitasjon" er mest i slekt med tradisjonsomgrepet, men peiker i fremste rekke utover, mot førebiletet. Om kva og kor kan vi lære noko nytt, som vi ikkje kan frå før. Omgrepet "manifestasjon" er ein illustrasjon på mobilisering av ulike former for støtte. For at eit kunnskapssystem, som planlegging på mange vis var, skulle få gjennomslag måtte det skaffast legitimitet og støtte. Aktørar med politisk innflytelse måtte overtydast om at oppbygginga av eit planleggingssystem kunne gjere noko på eit nytt og betre vis. Viktige talerøyr, gjerne mellom politikarar og mellom sentrale personar i byråkratiet, var som vi skal sjå heilt avgjerande for korleis det fysisk-økonomiske planleggingssystemet var bygd opp.

Sosialøkonomane og "det aktive grunnsyn"

Tradisjonsaspektet i norsk fysisk-økonomisk planlegging er i fremste rekke knytt til utviklinga av sosialøkonomien og arkitektfaget som vitskaplege fagdisiplinar, tilhøvet mellom vitskap og politikk og tidlege planleggingsforsøk før andre verdskrigen. Striden om hegemoniet i norsk fysisk-økonomisk planlegging etter krigen var først og fremst ein strid mellom økonomar og arkitektar i hovudrollene. For å få forstå tradisjonen bak utforminga av eit norsk planleggingsapparat etter 1945, er det naudsynt å gå tilbake og sjå kva som skjedde med den teoretiske utviklinga i dei to faga i 1920- og 30-åra.

Innanfor sosialøkonomien går tradisjonen for å byrje å tenke i retning av fysisk-økonomisk planlegging tilbake til 1930-åra. Dette tiåret var problemfylt for norsk økonomi såvel som for norsk sosialøkonomi. Statusen til sosialøkonomien som fag var lågare enn nokonsinne, både mellom politikarar og folk i næringslivet. Mellom sosialøkonomar var krisa i faget sett på som eit resultat av at økonomane hadde gått utanfor sitt eigentlege arbeidsområde ved å ta del i "den aktive samfundspolitik". Andre la derimot større vekt på krisa

i sjølve faget.² Dei neste 10-20 åra skulle imidlertid faget oppleve ei kraftig blomstring og ein ny fornøya tillit som kriseløysarar. Sosialøkonomien skulle få ein posisjon i den offentlege politikken som det aldri før hadde hatt. Allereie i 1930-åra vart tilhøvet mellom politikarane og økonomane betre, men gjennombrøtet kom dei første åra etter andre verdskrigen.

For å forklare endringa i statusen til sosialøkonomien peiker historikarane Trond Bergh og Tore Jørgen Hanisch særleg på endringar utanfor faget. I denne samanhengen er det særskilt ideologisk og økonomisk-politisk nyorientering i Det Norske Arbeidarpartiet som framstår som sentralt. Partiet hadde gått bort frå komintern-tradisjonen tidleg i 1920-åra, og framstod i byrjinga av 1930-åra som det nye "kriseløysarpartiet". Den politiske nyorienteringa vart mellom anna krona med regjeringsmakt frå 1935. Bergh og Hanisch framhever også at gjennombrøtet for sosialøkonomien hadde ein nær samanheng med indre utviklingstrekk i faget.

I 1931 vart Universitetets Økonomiske Institutt (UØI) skipa som eit privat finansiert "forskningslaboratorium". For Ragnar Frisch var dette instituttet viktig for å gje nye kandidatar sjansen både til å undervise og drive eiga forskning. Såleis bygde Frisch opp eit miljø kring seg med unge økonomar, som kunne prege utviklinga av faget med større tyngde. I det første forskingsprogrammet ved UØI frå 1931 kom den nye profileringa mot direkte å påverke politiske avgjerder konkret til uttrykk. Føremålet skulle vere å skipe eit intimt samband mellom økonomisk teori og den faktiske industritvutviklinga. Denne koplinga mellom teori og empiri representerte noko nytt vurdert mot den tidlegare statsøkonomien. Forskningsprogrammet avslørte likevel to ulike vis å kople teori og empiri på. På den eine sida stod Ragnar Frisch som var mest opptatt av teoretisk modellbygging, og etter kvart teoretiske og statistiske problem i arbeidet med nasjonalrekneskapen. På den andre sida stod den meir tradisjonelle statsøkonomen Ingvar Wedervang, som starta eit omfattande historisk-statistisk studie over prisar og løner i Noreg og detaljstudie av einskildbedrifter.³ Dette skillet mellom det vi kan kalle meir teoretisk orienterte økonomar og dei meir empirisk orienterte økonomane, finn vi også igjen i planleggingsinstitusjonane etter krigen.

Den generasjonskløfta som oppstod mellom eldre og yngre sosialøkonomar var ikkje noko særnorsk fenomen. Frå 1936 vart dei nordiske møta for sosialøkonomar supplert med eigne årlege møte før yngre sosialøkonomar. Bergh og Hanisch har synt at dei nye sosialøkonomane såleis raskt fekk ein eigen "image". Dei radikale haldningane vart mellom anna manifestert ved at planøkonomi og sosialpolitikk var temaet under møtet deira

²Trond Bergh og Tore J. Hanisch, *Vitenskap og politikk. Linjer i norsk sosialøkonomi gjennom 150 år*, Oslo; Aschehoug 1984, s. 145.

³Ibid. s. 150-51.

i Helsingfors i 1937.⁴

Ragnar Frisch stod på den eine sida for å utvikle sosialøkonomien i retning av meir matematisk-analytisk teoribruk. På den andre sida førte den internasjonale berømmelsen, og knytninga av sterkare kontaktar med sentrale politiske leiarar, til at han fekk større interesse for praktisk-økonomiske spørsmål. Effekten av dette var gjensidig. I sentrale politiske miljø var det også i ferd med å skje ei haldningsendring til sosialøkonomien. Dette galdt særskilt i Det Norske Arbeidarparti (DNA). DNA hadde lenge fordømt den "borgarlege" norske sosialøkonomien, og søkt nye vegar for å påverke faget. For å gje det ein meir akseptabel ideologisk profil kom partiet i 1928 med framlegg om at "arbeidslære" skulle gå inn som ein ny del av faget. Utspelet er i denne samanhengen først og fremst interessant fordi det markerte at DNA inntok ei meir positiv haldning til faget enn tidlegare. Faget vart akseptert og i staden for å avvise det vart det no om å gjere å påverke utviklinga av det.⁵

Den vanlege oppfatninga har vore at sosialøkonomien hadde lite påverknadskraft i 1930-åra. Viktigare er det at det fann stad ei tilnærming mellom delar av det politiske miljøet og økonomane. Dette førte også til konkrete resultat som til dømes utarbeidinga av kriseprogrammet til DNA i 1934. Frisch hadde sidan 1931 hatt møte med sentrale DNA-politikarar, borgarlege politikarar og representantar for industrien, der han fekk legge fram ideane sine. Skuffa over å få lite gjennomslag utforma han ei skriftleg framstilling av årsakene til krisa og tiltak for å motverke den. Boka som vart gjeve ut fekk ein heller kritisk kommentar av journalisten Ole Colbjørnsen i Arbeiderbladet. Colbjørnsen hadde i 1920-åra arbeidd for den russiske handelstenesten i Moskva og hadde i 1933, saman med geografen Axel Sømme, skrive *En norsk 3-årsplan*. Førre valet i 1933 var han arkitekten bak store delar av DNAs offensive kriseprogram.⁶ Anmeldelsen i Arbeiderbladet førte til at det vart knyta kontakt mellom Frisch og Colbjørnsen, og sistnemnte aksepterte etter kvart innhaldet i budskapen til Frisch. Saman utarbeidde dei så kriseprogrammet av 1934. Eit av hovudpoenga her var at den private eigedomsretten skulle oppretthaldast, men at det skulle utviklast eit offentleg planøkonomisk innslag, som ikkje greip direkte inn i produksjonslivet.⁷

Oppsummeringsvis, så langt, kan vi seie at det ved "matematiseringa" av sosialøkonomien skjedde ei yttarlegare "vitskapleggjering" av faget i 1930-åra, samstundes som forgrunnsfigurar som Frisch også skjønnte behovet for å

⁴Ibid. s. 150.

⁵Ibid. s. 152-54.

⁶Øyvind Østerud, *Det planlagte samfunn. Om sentralplanleggingens framvekst og grenser*, Oslo; Gyldendal Norsk Forlag 1979, s.60.

⁷Op.cit. Bergh og Hanisch, s. 176-77.

synleggjere den praktiske nytten av faget. Denne faglege utviklinga, saman med at Frisch tok opp samarbeidet med politikarar i DNA og DNAs meir allmene aksept av sosialøkonomien, førte til at det vart skipa ein dialog som er viktig for å forstå sosialøkonomane sitt inntog i statsadministrasjonen etter krigen. Den såkalla "Oslo-skolen" av Frisch-elevar erobra statsapparatet, som følgje av at deira politiske haldningar og faglege perspektiv gjekk hand i hand med DNAs politiske mål for etterkrigstida.

Arkitektane - frå bustadreformar og hagebyar til funksjonalisme

Innanfor arkitektfaget ser vi tilløp til den same utviklinga som skjedde innanfor sosialøkonomien, nye vitskaplege tendensar i faget saman med større politisk engasjement. Mellom norske arkitektur hadde det sosiale aspektet allereie vore i utvikling i lengre tid ved inngangen til 1930-talet. Norsk forening for boligreformer (NFB) var skipa i 1913, og i 1919 vart Norsk Byplanforbund skipa. Dei to sentrale personane bak NFB var juristen Christian Hansson og arkitekten Christian Morgenstierne. NFB kan først og fremst sjåast som eit norsk uttrykk for ein større internasjonal interesse for betring av bustadtilhøva.⁸ Bustadreformrørsler hadde vokse fram over heile Europa og det var skipa ein internasjonal bustadkongress med årlege møte. Meir heimleg tradisjon for bustadreformrørsla finn vi ved å trekke liner tilbake til Henrik Wergeland og Eilert Sundt sine arbeider, og Axel Holst si omfattande bustadundersøking i Oslo i 1893.⁹ I tillegg til internasjonale straumdrag og historisk tradisjon kan heller ikkje dei dårlege butilhøva for arbeidarklassen i dei største byane understrekast nok, for å forstå det auka sosiale engasjementet både mellom arkitektur og andre. Kombinasjonen av industrialisering, eit økonomisk grunnlag for å stille nye sosiale krav og filantropiske haldningar i borgarskapet bør tilskrivast stor tyngde i freistnaden på å forklare årsakene til bustadreformrørsla.

Fagkunnskap, internasjonal orientering og sosialt engasjement var likevel ikkje tilstrekkeleg til å få politisk gjennomslag. Sjølv om dei sosiale synspunkta til bustadreformrørsla fekk eit gjennombrot i norsk bustadbygging kring 1920, til dømes nedfelt i ideane bak hagebyrørsla med mellom anna Harald Hals og Sverre Pedersen som føregangsmenn, var ikkje dette nok for at desse ideane vart ein del av ein breiare politisk ideologi i 1920-åra. Bustadreformrørsla og hagebyideane var likevel eit varsel om at arkitektfaget var inn i ein endringsprosess mot meir sosialt og politisk engasjement. Med dette utgangspunktet vart arkitektane involvert i å løyse samfunnsoppgåver av større

⁸Den internasjonale inspirasjonen kjem mellom anna til uttrykk i: Christian Gierløff, *Et fremstøt for boligsaken i Norge*, Oslo; Gyldendal Norsk Forlag 1940, s. 160.

⁹Trond Dancke, *Boligsak i utvikling. Norsk Forening for Bolig- og Byplanlegging 1913 - 1988*, Oslo; Norsk Forening for Bolig- og Byplanlegging 1988.

dimensjonar. Harald Hals skildra dette i 1933:

*Da er det ikke lenger av så stor betydning å kjenne gotikkens statikk eller renessansens linjeføring, som å kunne lese tuberkulosestatistikkens resultater eller lytte til husmorens erfaringer eller kjenne de dårligstillede minimumsbehov. Det er boligen og hjemmet som bestemmer byen. Ikke omvendt. Boligbyens tid er inne.*¹⁰

Utfordringane kravde at arkitektane orienterte seg mot å tileigne seg kunnskapar frå andre fag, ikkje minst økonomi. Arkitektfaget var med andre ord inne i ein omfattande endringsprosess allereie før 1930.

Året 1930 vart eit skilleår i norsk arkitektur. Dette året vert for alltid ståande som eit merkeår for gjennombrøtet til funksjonalismen i norsk arkitektur og byplanlegging. Sjølv om funksjonalismen hadde kome til uttrykk i nokre einskilte byggverk før 1930, hadde det ikkje vore noko fagleg ordskifte om funksjonalismen i Noreg. I 1930 var det derfor studentane ved NTH som sette spørsmålet på dagsorden, ved at dei hevdar at nyare utanlandske teoriar om byplanlegging og husbygging måtte få ein breiare plass i undervisninga. I 1929-30 gjekk to av professorane av for aldersgrensa. Som ein følgje av dette vart det førebudd ein revisjon av studieplanen. Studentane hadde imidlertid ikkje tid til å vente på den formelle saksgangen og kravde ei rask og omfattande omlegging av undervisninga. Dei hevdar at undervisninga ikkje var i pakt med tida og at til dømes studie av historiske stilartar tok for stor del av den samla undervisninga. Ordskiftet utvikla seg raskt hausten 1930 til ein strid med sterke motseiingar. Studentane gjekk til streik for å understreke sine eigne krav og for å protestere mot at ein av talspersonene deira var utestengt frå avdelinga for tre månader, på grunn av tonen i ein artikkel i studentavisa Under Dusken. Dei akutte problema ved arkitektavdelinga vart likevel ikkje langvarig. Streiken vart snart avblåst som ein følgje av at utestenginga vart oppheva. Denne hendinga var nok likevel sterkt medverkande til dei endringane som fann stad i organiseringa av arkitektutdanninga dei neste to åra.¹¹

Idegrunnlaget for opprøret ved NTH hadde ein heilt konkret og direkte bakgrunn i Stockholmsutstillinga i 1930, som var sterkt inspirert av Le Corbusiers idear om arkitektur og byplanlegging. Studentar frå NTH, med Sverre Pedersen som reiseleiar, hadde besøkt utstillinga og fått større medvit om dei modernistiske ideane som slo gjennom på kontinentet i 1920-åra. Til dømes var bustadavdelinga under utstillinga sterkt prega av forsøka på å skape den moderne heimen etter sosiale og økonomiske retningslinjer. Det moderne samfunnet med nye arbeidstilhøve, ny hushaldsteknologi og større omsyn til

¹⁰Harald Hals, *Byen lever. Drømmen om en storstad*, Oslo; H. Aschehoug & Co 1933, s. 143.

¹¹Olaf Devik, *N.T.H. femti år*, Oslo; Teknisk Ukeblad 1960, s. 229-34.

trivsel og hygiene gjorde det naudsynt å ta i bruk nye hustypar.¹² Inspirert av Le Corbusiers påstand frå 1923 om at "huset er ei maskin å bu i", vart effektivitet nøkkelordet.¹³ Ti år seinare utdjupa Le Corbusier påstanden: "Huset er ei tenkemaskin". Den nye funksjonalismen knytte såleis saman kunsten, vitskapen og politikken. Arkitekten Odd Brochmann har skildra denne koplinga:

*"Og funksjonalismen ble for oss ikke bare en bestrebelse for å skape et harmonisk forhold mellom maskinenes og arkitekturens verden, men også et middel til å vekke allverdens babbitt'er opp av sin dvale, gjøre dem til våkne, aktive samfunnsmedlemmer, noe de altså slett ikke hadde bedt om. (...) Denne synsmåte ga oss også følelsen av på annen måte å arbeide som misjonærer, spre opplysning om funksjonalismens mål og midler."*¹⁴

Babbitt var ein romanfigur som den amerikanske forfattaren Sinclair Lewis skildra og som var populær lesing mellom unge radikale arkitektar i 1930-åra.

I motsetning til Ragnar Frisch og elevane hans synast det som om dei unge arkitektane vann fram med synspunkta sine utan større sverds slag. Dette inntrykket er imidlertid berre delvis riktig. Mellom den etablerte arkitektstanden med eigen praksis var det ein relativt massiv "taus" motstand. Dette kom mellom anna til uttrykk ved at Sosialistiske Arkitekters Forening (SAF) fekk liten oppslutning utanom kjernen av dei yngre arkitektane. SAF vart skipa i 1933 som ein særorganisasjon under Mot Dag. Saman med mellom anna Sosialistiske Legers Forening, Sosialistiske Filologers og Realisters Forening og Sosialistisk Skolelag skulle SAF vere eit radikalt alternativ til DNAs særorganisasjonar.¹⁵ Ein annan årsak til manglande sverds slag er at det ser ut til at dei unge arkitektane ikkje utfordra det vitskaplege "regimet" ved arkitektavdelinga ved NTH i tilstrekkeleg omfang. Sjølv om funksjonalismen kom som ein eksplosjon og etterlot seg nesten ingen restar av det tidlegare ordskiftet, klarte dei ikkje å "ta over" vitskapen. Professorane ved NTH heldt fram i posisjonane som autoritetane innanfor arkitektvitskapen gjennom 1930-åra.

Felles for arkitektvitskapen og sosialøkonomien var at dei gjekk inn i ein eksperimentell nyskapingssfas e i 1930-åra. Eit anna fellestrekk kjem til uttrykk ved korleis dei nye tankane slo inn i både sosialøkonomien og arkitektfaget. Det var den unge garde av nyutdanna akademikarar som på kvart sitt vis

¹²Helga Stave Tvinnerheim, *Norsk byplanlegging 1920-1965. Nasjonal tradisjon - internasjonal påverknad*, Volda; MRDH og Volda Lærarhøgskule 1990, s. 86.

¹³Le Corbusier, *Towards a New Architecture*, Oxford; Battenworth Architecture 1989.

¹⁴Odd Brochmann, *Rent bord. En historie om funksjonalismen og funksjonalistene i Norge*, Oslo; Arkitektnytt 1987, s. 31-32.

¹⁵Einhart Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie II 1930-1973*, Oslo; Pax Forlag 1974, s. 37-38.

gjennomførte revolusjonane. Skilnader var det også. Medan Ragnar Frisch frå starten var kontroversiell innad i økonomkrinsar og relativt einsam, vart dette kompensert av at han hadde stort spelerom innanfor den akademiske praksisen. Arkitektane derimot var fleire, men dei stod utanfor den akademiske eliten. Det mangla ikkje på visjonar om å forandre faget. På same viset som soaialøkonomane opplevde ei vitskapleggjering av sosialøkonomien i 1930-åra, var det ei liknande oppfatning om utviklinga innanfor arkitektfaget mellom arkitektur:

*"Også han [arkitekten Edvard Heiberg] (...) kan påvise det saliggjørende ved den analytiske metode, i motsetning til den som består i å tegne noen streker for så å gå tre skritt tilbake, legge hodet på skakke og vurdere komposisjonen."*¹⁶

Generasjonsskiftet var imidlertid ikkje like føreståande i det akademiske miljøet ved NTH, som det var mellom sosialøkonomane ved Universitetet i Oslo. Ein annan tendens var at dei som kom inn i nye stillingar ved arkitektavdelinga ved NTH var meir anonyme i høve til ordskiftet om funksjonalismen kring 1930.

Dei mest ihuga unge og radikale arkitektane i SAF vakte allmen irritasjon innanfor arkitektstanden: "... skulle det nå gå politikk i arkitekturen også!"¹⁷, var gjennomgangsmelodien. Sjølv om SAF ikkje fekk så mange medlemar hadde dei likevel medlemar som kom til å sette preg på både faget og samfunnsutviklinga i fleire tiår, som til dømes Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Jacob Christie Kielland, Carsten Boysen, Eyvind Alnæs, Johannes Borchsenius m.fl. Tidsskriftet *Plan* synt seg å verte den mest synlege levninga etter dette miljøet. Meininga var at det skulle kome ut fire gongar i året. På grunn av lite pengar tok det likevel tre år å få ut dei fire første utgåvene. Til gjengjeld var bladet i høgste grad lesverdig, med artiklar om bustadpolitikk og behovet for meir planlegging. Programerklæringa til SAF vart trykt i bladet og stadfestar inntrykket av forsøket på å kople politikk og arkitektur, som funksjonalistane var eksponentar for:

*"'Funksjonalistenes' bestrebelser for planmessighet og hensiktsmessighet i byggevirkksomheten er ikke bare en teknisk opprydningsprosess. I virkeligheten er den en reaksjon - iallefall en ubevisst reaksjon - mot planløsheten i det kapitalistiske samfunnet."*¹⁸

I det etablerte arkitektmiljøet vart *Plan* sett på som ei "gymnasieavis". Det sosiale engasjementet mellom desse unge sosialistiske arkitektane innebar eit utvida syn på dei arbeidsoppgåvene som arkitektur tradisjonelt hadde sysla med. Arkitekten skulle ikkje berre løyse praktiske oppgåver, men også bidra til at det vart drive meir aktiv bustad- og planleggingsverksemd frå samfunnet

¹⁶Op.cit. O. Brochmann 1987, s. 34.

¹⁷Odd Brochmann, - *disse arkitektene. En historie om deres liv og virke i Norge*, Oslo; Norske Arkitekters Landsforbund 1986, s. 47.

¹⁸Op.cit. O. Brochmann 1987, s. 46.

si side. Dei unge arkitektane hadde vanskeleg for å få gjennomslag i praktisk politikk i 1930-åra, men over ein lengre periode er det ikkje tvil om at dei bidro til at det vart mange nye stillingar for arkitektar i by-, distrikts- og fylkesplanlegging i 1940- og -50-åra.

Det er ikkje like tydeleg at arkitektane handla like strategisk, som det synast som til dømes Ragnar Frisch gjorde, for å oppnå aksept innanfor sentrale politiske krinsar i DNA. Dei borgarlege partia var ikkje aktuelle fordi heile det funksjonalistiske tankegodset var jo eit opprør mot "konservering av gamle tankeformer" og det "borgerlige kulturapparat".¹⁹

Medan dei radikale sosialøkonomane stilte seg meir eller mindre vilkårslaust i teneste for DNA, førte dei unge radikale arkitektane sitt sosiale engasjement dei over til Mot Dag. Funksjonalismen som fagideologi fekk eit langt meir revolusjonært preg enn "det aktive grunnsyn", som vart varemerket til dei unge økonomane. Her ligg nok den viktigaste årsaka til at arkitektane ikkje fekk større politisk gjennomslagskraft i DNA i perioden 1930-1960. Sjølv om arkitektane vart innordna i DNA, saman med Mot Dag, i 1936, levde frykta mot tilstandane i "Mot Dag-tida" vidare i DNA, i alle fall fram til inngangen til 1960-åra.²⁰ Hovudkonklusjonen så langt kan vere at medan dei unge sosialøkonomane var pragmatiske nok til å kunne kommunisere med dei ideologiske behova i DNA, var dei unge arkitektane ikkje i stand til å få i stand ein tilsvarende dialog og påfølgjande politisk aksept. DNA var ikkje villig til å kjøpe dei politiske implikasjonane som følgde med funksjonalismen, sjølv om funksjonalismen som stilretning også fekk eit gjennombrøt i norsk arkitektur i 1930- og 40-åra.

Kva var Tennessee Valley Authority?²¹

Det var fleire inspirasjonskjelder til norsk fysisk-økonomisk planlegging etter krigen. Under krigen hadde krefter innanfor eksilmiljøa både i Sverige, Storbritannia og USA sysla med planleggingsspørsmålet. I Sverige var særskilt dei norske arkitektane aktive med å henta inspirasjon frå pågåande svensk

¹⁹Sitata er henta frå ein tale Carsten Boysen heldt i Studentersamfundet i Trondhjem hausten 1930, sitert i: Odd Brochmann, *Rent bord. En historie om funksjonalismen og funksjonalistene i Norge*, Oslo; Arkitektnytt 1987, s. 30.

²⁰Einhart Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie II 1930-1973*, Oslo; Pax Forlag 1974, s. 154.

²¹Det finst ein omfattande litteratur som omhandlar TVA. Tre bøker nemnast her:

Erik Lorange, *Regional planlegging. Betingelse for god planlegging*, Oslo; Universitetsforlaget 1977.

Erwin C. Hargrove og Paul K. Conkin, *TVA - Fifty Years of Grass-roots Bureaucracy*, Urbana og Chicago; University of Illinois Press 1983.

Walter L. Creese, *TVA's Public Planning. The vision, The Reality*, Knoxville; The University of Tennessee Press 1990.

planlegging. Her skal vi imidlertid ta føre oss ein konkret inspirasjonskjelde i USA, Tennessee Valley Authority (TVA). Dette er valt fordi det meir enn nokon andre konkrete planleggingstiltak vart referert til i planleggingsmiljøa etter krigen, og derfor er den mest synlege inspirasjonskjelda til norsk fysisk-økonomisk planlegging. TVA framstod som førebilete både for arkitektar med bakgrunn i SAF, såvel som for sentrale sosialøkonomar som arbeidde med oppbygginga av planleggings-administrasjonen frå 1945.

Under den økonomiske depresjonen i USA i 1930-åra vart Franklin D. Roosevelt valt til president i 1933. Roosevelt gjekk til oppgåva med å få landet på fote igjen med vidtgåande fullmakter. Det første tiltaket som vart vedteke i Kongressen i mai 1933 var skipinga av ein eigen planleggingsinstitusjon for Tennessee-dalen. Skipinga av TVA vart startskotet for ein storstilt intervensjon i det økonomiske livet frå den amerikanske regjeringa. Denne politikken har vorte kjent som New Deal. TVA skulle også syne seg å verte ein av dei få institusjonane frå New Deal-perioden som overlevde Roosevelt.

Føremålet med TVA var å administrere den fysiske, økonomiske og sosiale utviklinga i dalføret som følgjer Tennessee-elva. Området tilsvarende omlag ein tredel av flateinnhaldet i Noreg, 105 000 km², og hadde i 1933 omlag tre millionar innbyggjarar. Gjennomsnittsinntekta i området, som omfatta delar av sju delstatar, var berre 40 prosent av gjennomsnittsinntekta for heile USA. Tre firedelar av folkesetnaden levde på landsbygda og livnærte deg av eit jord- og skogbruk som gav særst dårleg utbytte. Jorda var utpint som følgje av jorderrosjon. Rovdrift av skogen, og manglande nyplantning hadde saman med intensivt jordbruk i ei årrekke ført til at jorda vart erroderert. Erroderinga var skjebensvanger for jordbruket og jordmassane gjorde elvane grunnare, noko som førte til problem for båttrafikken og årvisse problem med flomfare.

Når det offentlege tidlegare ikkje hadde gjort noko med problema i dalen hadde det dels samanheng med tidlegare manglande politisk vilje til planlegging. Dels hang det saman med den veldige storleiken til dalføret og dels var det eit uhyre samansett problemkompleks. Organisasjonen TVA var også særst utsett, og gjenstand for ei mengd politiske åtak, til langt ut på 1950-talet. Organisasjonen TVA var noko heilt eineståande i det amerikanske samfunnet. Dette statlege tiltaket skulle først studere og analysere dei talrike problema i dalføret, og finne ut kva som kunne gjerast med dei. Deretter skulle det utarbeidast konkrete prosjekt og tiltak innanfor ramene av *ein* omfattande regional utviklingsplan. Til slutt skulle planane settast ut i livet i tett samarbeid med innbyggjarane i dalen. Det er interessant å merke at TVA-administrasjonen hadde særst frie hender frå Kongressen. Kongressen blanda seg ikkje inn i den konkrete planlegginga. Dei sentrale føderale meiningane om organisasjonen kan best lesast gjennom løyvingane til TVA. Såleis er det riktig å seie at TVA var uttrykk for ein desentralisert planleggingsmodell.

I 1930-åra vart heile Tennessee-dalføret kartlagt topografisk, geologisk

og klimatisk. Dei sosiale problema mellom innbyggjarane i dalen vart også undersøkt, særskilt bustad-, ernærings- og helsetilhøve. Tidleg i arbeidet vart det skipa lokale studiegrupper kring i bygdene, der det deltok både bønder, skogsarbeidarar og industriarbeidarar. Å temme den enorme flomherja Tennessee-elva vart tidleg sett på som den fremste oppgåva. Oppfatninga var at denne oppgåva berre kunne løysast gjennom ein kombinasjon av bruk av teknologi og økonomiske investeringar, i fremste rekke uttrykt gjennom storstilt vasskraftutbygging. Dei tjuefire nye dammane som vart planlagt gjekk derfor naturleg inn som ein del av elektrifiseringa av området. Ved sidan av dette vart det starta hundrevis av forsøks- og demonstrasjonsfarmar i samarbeid med bøndene, det vart skipa og bygd nye kooperative meieri, slakteri, kornmøller og -magasin. Desse vart drive av billig lokal kraft. Nettopp den billige krafta var gjenstand for hard kritikk frå private kraftprodusentar over heile USA, som hevda at TVA hadde eit fortrinn i konkurransen ved at dei var subsidiert av Kongressen.

Krigen opnar opp for nytenking

TVA vart tidleg gjenstand for interesse frå arkitektar, ingeniørar, økonomar og politikarar frå heile verda. Planleggingsentusiastane strøymde til for å lære av dette unike storskalaeksperimentet. I 1930-åra var så mange norske ingeniørar tilsett i TVA at dei skipa ein eigen norsk klubb. Sommaren 1936 veit vi at det var tilsett ti norske ingeniørar ved TVA.²²

Under 2.verdskrig fann det stad omfattande ordskilte om gjenreising og organisering av etterkrigssamfunna, både i USA og mellom regjeringar i eksil frå dei allierte landa. Ein flora av litteratur om emnet vart gjeve ut. I det amerikanske utanriksdepartementet var det eit nettverk av komitear og personar, som arbeidde med å lage planar for korleis USA skulle gjenreise verda etter krigen. Sjølv om desse folka hadde heile verda som verkefelt var det påtakeleg kor sjeldan dei tok omsyn til at regjeringar i frigjorte område og regjeringar i eksil utvikla eigne planar for gjenreisninga. I Storbritannia var det til dømes samla ei rad regjeringar, mellom dei den norske, som arbeidde med å planlegge gjenreisninga i dei respektive landa. Eit fellestrekk ved desse planane var den breie oppslutninga frå ulike parti som tradisjonelt hadde vore politiske motstandarar. I Storbritannia starta ordsiftet om organiseringa av etterkrigssamfunnet så og seie umiddelbart etter krigsutbrotet i 1940. Historikaren Paul Addison har skildra dette ordsiftet slik:

"The pros and cons of social change, the high hopes of some for a more just world, and the scepticism of others, were perpetual talking points. The issues were debated in air-raid wardens' posts, in factory canteens, at mothers'

²²Teknisk Ukeblad, "En hilsen og et velkommen fra U.S.A.", *Teknisk Ukeblad* 16.juli 1936, brev til redaksjonen frå Rolf T. Retz, Oslo; Den Norske Ingeniørforening og Den Polytekniske Forening 1936, s. 339.

meetings, on trains and buses when strangers fell into conversation. Most of all they were discussed, with the blessing and encouragement of the authorities, in the forces."²³

Under krigen var det krefter i den amerikanske sentraladministrasjonen som ønskte å gjere TVA til førebilete for gjenreisinga av både Europa og andre delar av verda etter krigen. I spissen for dette synet stod visepresident Henry A. Wallace saman med David Lilienthal som var direktør for TVA frå starten i 1933. I siste halvde av krigen vart imidlertid New Deal-politikken i det store og heile forlatt og mange av institusjonane under New Deal nedlagt. Først og fremst var dette ein konsekvens av republikanarane sin nye styrke i Kongressen frå hausten 1942. Sjølv om TVA overlevde både krigen og kritikarane, mista modellen som offisiell del av amerikansk utanrikspolitikk for gjenreisinga av verda. Ideane om TVA-liknande prosjekt for mellom anna Ruhr-området og Donau-dalføret kom stadig opp, også etter fredsslutninga i 1945, men fekk aldri tilstrekkeleg støtte for at dei skulle verte realitetar.²⁴

Sjølv om TVA mista aktualitet som gjenreisingsmodell frå amerikansk side var interessen sterkt veksande utanfor USA. Lilienthal si bok *TVA - Democracy on the March* kom ut i desember 1944 i eit førsteopplag på 150 000 i USA. I 1945 vart det trykt 50 000 eksemplar i Kina, den engelske utgåva selte 100 000 eksemplar hausten 1945, det kom ut ein norsk versjon denne hausten i tillegg til oversettingar til eit titals andre språk.

Den norske eksilregjeringa i London fatta også interesse for TVA. I slutten av oktober 1944 vart avdelingssjef Åke Ording ved Det norske forsynings- og gjenreisingsdepartementet i London sendt til Tennessee for å sjå nærare på TVA. Under opphaldet i Knoxville hadde Ording ein lengre samtale med David Lilientahl. I dette møtet gav han uttrykk for at TVA i høgste grad var viktig som førebilete for gjenreisinga av Europa etter krigen. I følgje Ording framstod utfordringa etter krigen som eit val mellom: "As being the russian or the American". Problemet med den amerikanske "metoden" var at Europa aldri ville verte som amerikanarane igjen, i form av tiltru til at det private initiativ aleine kunne løyse problema. Heller ikkje den russiske "metoden" var spiseleg for dei fleste europearar, på grunn av mangel på demokrati og sterk sentralisering av avgjerder. Slik gjengav Lilientahl Ordings syn på TVA:

"The TVA represents an aspect of the American scene which gives them great encouragement, he said. For it is democratic in the sense that it is built on a faith in the ordinary man rather than in the central planning idea of building from the so-called "top" down, but it is not that kind of free enterprise that relies

²³Paul Addison, *Now the War is Over. A Social History of Britain 1945-51*, London; British Broadcasting Corporation 1987, s.1.

²⁴Øyvind Thomassen, *TVA som modell for gjenreisinga av verda*, upublisert manuskript datert 8.september 1994.

*entirely on private action which Europeans are sure would simply bring on another and the worst crisis for them. Hence - and here is the striking point of his ardent and enthusiastic comments about TVA - the TVA serves as a link between the United States and the rest of the World, and certainly with the European world. Europeans who want democracy, who are disabused not only by the Hitler Führer principle but also by the Russian Leader principle, see in the TVA something that they can adapt to European conditions and that requires no choice between extremes."*²⁵

Overfor Lilienthal uttrykte også Ording at TVA var eit signal om at det rådande biletet av USA i Europa ikkje var heilt korrekt. Med dette meinte han at det i USA var ein sterk opinion som støtta TVA. I følgje Ording var det ei utbreidd frykt i Europa for at USA ville sjå på Europa som "radical and leftist" og vende Europa ryggen etter krigen, om ikkje europearane prøvde å kopiere den amerikanske modellen. Her kunne TVA, i følgje Ording, spele ei viktig rolle som møtepunkt mellom amerikanske forventningar og europeiske ønskje for gjenreisninga. Med andre ord kunne europearane, overfor amerikanarane, nytte TVA som eit døme på korleis Europa skulle gjenreisast og utviklast etter krigen. Lilienthals nedtegningar frå møtet vitnar om at Ording talte med stor innleving:

*"Before the German occupation he was active in the Norwegian labour movement, which is what we would call the "Socialist Party." His reflections on the significance of the TVA to Europe were exceedingly interesting. (...) He told me all this under a spell of emotional intensity that I had not realized a Scandinavian was temperamentally capable of. He evidently feels this deeply and certainly understands it."*²⁶

Det merkelege med denne samtalen var at Ording konsekvent uttrykte seg på vegne av Europa og europearane. Det er mogleg at Ording reiste til TVA på vegne av fleire eksilregjeringar eller for den internasjonale fagrørsla, som også var interessert i TVA på dette tidspunktet.²⁷ På slutten av samtalen mellom dei to fekk Ording løyve til å arbeide med å gje ut ein norsk versjon av Lilienthals bok: *TVA - Democracy on the March*.

I den norske eksiladministrasjonen gav tydelegvis Ordings tilbakemelding etter samtalen med Lilienthal meirsmak. I slutten av november 1944 kom ingeniørane T. Hafsten og J. Sejersted til TVA for eit 10-dagar langt besøk. Dei var sende frå Industrikomiteén i New York for å sjå nærare på anlegga ved TVA. Sejersted vart sendt til Sheffield, Tennessee for å studere den kjemiske industrien, medan Hafsten gjennomgjekk grundige studiar av nye frysesystem og dehydreringsanlegg. Hafsten fekk også sjå den nye Fontana-

²⁵*The Journals of David E. Lilienthal, Volume 1, The TVA years 1939-1945*, dagbok 20.oktober 1944, New York, Evanston, London; Harper & Row, Publishers 1964, s.656-57.

²⁶*Ibid.* s.656-57.

²⁷Herman Finer, *The T.V.A. Lessons for International Application*, Montreal; International Labour Office 1944.

dammen, og etter eit møte med dei norske ingeniørane ved TVA tok dei han med til ein kraftstasjon og eit damanlegg ved Fort Loudoun.²⁸ Karakteren av dette besøket kan sjåast som uttrykk for at norske eksilstyresmakter var i ferd med å førebu gjenreisinga, og at dei ikkje berre var på utkikk etter inspirasjon, men også konkret kunnskap som kunne vere til nytte for val av industrielle satsingsområde etter krigen.

Kva så med imitasjonen?

Kor og korleis finn vi så igjen røynslene frå TVA i norsk planlegging etter krigen. Vart det skipa noko norsk TVA? La oss først sjå kven det var som stod fram som "imitatorar" for TVA-idéen i Noreg etter krigen. Eg har vore inne på at Lilienthals bok, *TVA - Democracy on the March*, vart trykt i ein norsk versjon i 1945. Det var Åke Ording som under besøket hjå Lilienthal fekk retten til å publisere ein norsk versjon av boka. Det var imidlertid ikkje han som kom til å gjere arbeidet. Det var ingeniøren Georg Brochmann som gav ut den norske versjonen, *Eventyret om TVA. Demokrati og plan*.²⁹ Brochmann var opprinneleg skipsingeniør frå NTH, og han hadde før krigen vore redaktør for eit tidsskrift for gutar samt skrive fleire bøker om teknologi og samfunn. I åra 1929-30 gav han ut eit verk i seks band, *De store oppfinnelser*, og i 1937 gav han ut boka *Mennesket og maskinen*. I bøkene han gav ut rett før og rett etter krigen utvikla han eit filosofisk og samfunnsvitskapleg perspektiv på tilhøvet til teknologien. I boka *Mennesket og lykken*, som også kom ut i 1945, gjorde han seg mellom anna til varm talsperson for moderne humanisme.³⁰ Det er mogleg vi kan tolke Brochmann si bok om TVA som ei realisering av dei verdiane, som kom til uttrykk i forfattarskapet; eit samfunn bygd på demokratiske og humanistiske verdiar, kombinert med ei overveldande tru på teknologien si skaparkraft.

Brochmanns bakgrunn for å skrive ein norsk versjon av Lilienthals bok var ikkje å greie ut om eit "norsk TVA", tvert i mot var han heller skeptisk. Han gjorde seg til talsperson for nokre av dei meir prinsippielle standpunktta for korleis planlegging burde organiserast. For det første såg Brochmann på TVA som eit framifrå døme på korleis vitskapen, gjennom planlegging og folkeopplysning, kunne bringast nærare folket. For det andre førte Brochmann fram ei form for teknokratisk ideal. Planlegging burde byggja på teknisk og

²⁸T. Hafsten, *Rapport vedrørende besøk ved Tennessee Valley Authority - 27.november - 7.desember 1944*, rapport gjeve til Den norske industrikomiteén i New York januar 1945: RA/Industrikomiteén i London og New York 1943-45, Eske 38, Mappe: Rapport vedr. besøk i Tennessee Valley Authority ...

²⁹Georg Brochmann, *Eventyret om TVA. Demokrati og plan*, Oslo; Tiden Norsk Forlag 1945.

³⁰Øyvind Thomassen, "Norsk teknologi-historisk forskning", utkast desember 1993, s. 3.

økonomisk rasjonalitet. I Brochmanns auge var det i Noreg tradisjon for at det hadde "gått politikk" i altfor mange saker:

*"Når vi i Norge sier at det er "gått politikk" i en sak, mener vi jo noe helt annet, nemlig dette at avgjørelser som utelukkende skulle treffes på basis av tekniske og økonomiske undersøkelser, blir avgjort av Storting, fylkesting eller herredsstyre etter en partilinje. (...) Navn som Nore, Grong, Flåmsbanen. Mjøsreguleringen osv. framkaller hos de fleste nordmenn ikke forestillingen om anlegg av kraftverk, gruver, jernbaner og reguleringsarbeider, men politiske saker. (...) At Norge står foran en teknisk og økonomisk utvikling som krever plan i en helt annen betydning av ordet enn den vi er vant til, er nok de aller fleste enige om. Vi løper ingen risiko for at det skal gå politikk i den amerikanske mening av ordet, men det vi kan frykte for er at gode planer blir smuldret opp og gjort dårlige ved politiske drakamper."*³¹

Umiddelbart kan det kanskje synast som om store og velkjende anleggsprosjekt i USA, i motsetning til i Noreg, har vore bygd i ein atmosfære av teknisk-økonomisk rasjonalitet. Det kan også verke som om teknisk-økonomisk rasjonalitet, saman med ei oppfatning av kva som var eit moderne arkitektonisk formuttrykk, har vore ein sterk identitetsskapande faktor i nyare amerikansk historie. Det som Brochmann likevel ikkje ser er at under dette biletet av "sivilisasjonens framtog" har det vore skarp politisk og sosial strid. For TVA galdt dette internt såvel som omfattande turbulens om TVA i kongressen heilt frå starten i 1933.³²

For Brochmann var også det teknokratiske idealet innfallsvinkelen til ein desentralisert planleggingsmodell. Dei små samfunna som hadde vokse fram kring ulike utbyggingsprosjekt var i følgje Brochmann prega av:

*"... byråkratiets ånd som før holdt til bare i departementer og andre offentlige kontorer, hvor den jo til en viss grad hørte hjemme eller iallfall kunne forstås og tilgis. Men her? Ser vi sjefen og ingeniørene på møter med funksjonærene og arbeiderne hvor de legger fram planene og drøfter hvordan de best kan utføres? Ser vi noengang et åpent og uformelt samarbeid mellom verkets folk og bygda? Aldri. Selv ingeniørene omgås i alminnelighet ikke innbyrdes engang, det er liksom byråkratiets ånd legger en sur røyk omkring menneskene og isolerer dem fra hverandre."*³³

Brochmann såg ikkje nokon motsetnad mellom den teknokratiske innfallsvinkelen han stod for og demokratiske ideal. Tvert i mot var den antibyråkratisk. Demokratiet kunne best sikrast ved at direktøren, ingeniørane og funksjonærane hadde ein "folkeoppdragande" funksjon, og ein desentralisert planleggingsmodell skulle føre til at ulike funksjonar i lokalsamfunna vart integrert.

Sjølvs om Georg Brochmanns bok er informativ og velskreven er det lite

³¹Op.cit. G. Brochmann, s. 63-64.

³²Thomas P. Hughes, *American Genesis. A Century of Invention and Technological Enthusiasm*, New York; Penguin Books 1990, s. 353-81.

³³Op.cit. G. Brochmann, s. 90.

som tyder på at den tilførte noko nytt til ordskiftet om gjenreisinga. Truleg vil det vere riktig å hevde at boka låg utanfor det politiske handlingsrommet. Teknokratiske idear av denne typen var ikkje ein del av DNAs politiske program, og etterkvart skulle det også syne seg at den desentraliserte planleggingstanken fekk vanskelege kår det første tiåret etter krigen. Brochmanns bok var såleis på mange vis eit blindspor i høve til interessen for TVA i Noreg. Likevel er den viktig fordi den var det første innlegget i ordskiftet om gjenreisinga som introduserte TVA. Den neste boka som vart skriva om TVA på norsk vart viktigare for å forstå korleis inspirasjonen frå TVA manifesterte seg i oppbygginga av det norske fysisk-økonomiske planapparatet.

"Plan for velstand - TVA og Norge"

Sommaren 1946 besøkte generalsekretær Olav Hogna i Noregs Bondelag og sosialøkonomen Knut Getz Wold TVA, etter at Lilienthal hadde invitert dei til å sette seg inn i arbeidet til organisasjonen. Etter reisa skreiv Getz Wold boka: *Plan for velstand. TVA og Norge*.³⁴ Denne boka var i hovudsak deskriptiv. I motsetning til Brochmanns bok hadde den eit eige sluttkapittel som var meir konkret i høve til å kome med framlegg til korleis Noreg kunne lære av TVA.

For Getz Wold var det viktig å forstå skipinga av TVA i lys av depresjonen i amerikansk økonomi i 1930-åra. USA var eit stort og rikt land som hadde stor arbeidsløys og store unytta naturressursar. Utnyttinga av naturressursar, som elles ville ligge brakk, var det sentrale innhaldet i arbeidet til TVA. I følgje Getz Wold var ei slik organisasjonsform lite tenleg i høgt industrialiserte land, eller i område som var høgt økonomisk utvikla. Dette synet innebar at TVA til dømes ikkje hadde mykje å tilføre områda kring Oslofjorden. TVA var eit verkemiddel i ein tilbakeliggande og fattig landsdel, men i det rikaste og mest industrialiserte landet i verda. Dette innebar at dei kapitalvarene som var naudsynte til gjennomføringa, samt teknisk og organisatorisk kunnskap, fanst i landet sjølv.³⁵

Sjølv om Oslofjorden ikkje var eit høveleg område for eit norsk TVA, var ikkje TVA uinteressant for landet sett i heilskap. Getz Wold tok også opp fordelane ved den integrerte ressursutnyttinga som Brochmann hadde vore inne på. Ved å sjå på tiltak innan industri, jordbruk, husbygging, skogbruk, friluftsliv, lokalisering av næringsliv, sosiale tiltak osv. i samanheng, ville alle innbyggjarane i eit område få inntrykk av at deira eiga velferd og framtid var knytt til utbygginga av heile landsdelen. Elektrisiteten hadde ein heilt sentral posisjon i dette programmet, men bygging av enkeltstående elektrisitetsverk

³⁴Knut Getz Wold, "Plan for velstand. TVA og Norge", *Kultur og samfunn. N.K.L.s Folkeskriftserie nr. 3*, Oslo; N.K.L.s forlag 1947.

³⁵Ibid. s. 88-89.

kunne vanskeleg vekke den same positive innstillinga og innsatsviljen hjå innbyggjarane i heile distriktet.³⁶

Når Getz Wold la ut om kva som var mogleg og ikkje mogleg i samanheng med TVA-modellen hadde han ein bestemt landsdel i tankane - Nordland. Dette fylket var framleis eit økonomisk tilbakeliggande område samanlikna med Sør-Noreg, og hadde eit stort utviklingspotensiale. Dette galdt særskilt den kraft- og malmbaserte industrien i fylket. Heller ikkje Getz Wold ville imidlertid gå så langt i retning av ein desentralisert planleggingsmodell som TVA representerte. Berre på nokre få område burde eit TVA-liknande organ få overta løysinga av konkrete oppgåver, og eit slikt organ måtte fungere i tett samarbeid med stats-, fylkes- og kommunale styresmakter.³⁷ Getz Wold nytta plasseringa av A/S Norsk Jernverk i Mo i Rana som døme. Dette anlegget var så kostbart og så omfattande at det måtte takast særskilt omsyn til den enorme omveltinga som Mo-samfunnet ville gå gjennom:

*"En slik bedrift vil fullstendig forandre karakteren av hele landsdelens økonomiske og sosiale liv. Mo i Rana vil bli en stor industriby etter norske forhold, et stort antall arbeidere vil bytte arbeidsplass og yrke og de selv og deres familier vil bytte oppholdssted. Det skaper boligspørsmål og transportproblemer. Det skaper store nye oppgaver for de kommunene som skal ta imot et stort antall innflyttere, utvide skolevesen og helsestell osv. Og det skaper kanskje ennå større vanskeligheter for de kommunene, særlig fiskerikommuner, som kommer til å gå tilbake i folketall og økonomisk betydning. Det reiser også store sosiologiske problemer for befolkningen i landsdelen som må tilpasse sitt levesett til en ny tid med store muligheter, men også med nye krav. Om staten innskrenker seg til å bygge Jernverket, vil det være fare for at den sosiale og økonomiske utviklingen i landsdelen skjer på tilfeldig grunnlag."*³⁸

Getz Wolds syn innebar først og fremst at Noreg kunne lære mykje av planleggingsmetodikken som var nytta i TVA, men at norsk fysisk-økonomisk planlegging måtte leiast direkte av statlege styresmakter. Særskilt var det elektrisitetspolitikken til TVA som han ville trekke lærdomar frå. For det første at ein måtte ha mot til å sette i verk kraftutbyggingsprosjekt før avsetning av krafta var sikra. For det andre kunne staten halde stabile prisar på kraft uavhengig av konjunkturane. For det tredje ville vasskraftutbygginga, og innføringa av elektrisiteten som viktigaste kraftkjelde i nord-norske heimar, bremse omfanget av "flukten fra bygdene". Elektrifiseringa av hushaldet i Nordland og ytterlegare industrialisering ville imidlertid føre til at Glomfjordkrafta, som var under utbygging for å bruke ho i produksjonen ved jernverket, ikkje var tilstrekkeleg. Getz Wold ville derfor straks starte

³⁶Ibid. s. 91.

³⁷Ibid. s. 92.

³⁸Ibid. s. 93.

utbygginga av Røssågavassdraget sør for Mo.³⁹

Eit sentralt spørsmål der Getz Wold og Lilienthal skilde lag var i omsynet til "grasrotdemokratiet". I Lilienthals politiske filosofi var "grasrotdemokratiet", å arbeide gjennom lokale styresmakter for å aktivisere folk i utbyggingspolitikken, heilt avgjerande og overordna omsynet til effektivitet og resultat. For TVA hadde det også vore eit problem at mange av dei lokale styresmaktene hadde vore uvillige og hatt ein ineffektiv administrasjon. For Getz Wold var det ikkje akseptabelt å la slike problem overskugge omsynet til effektivitet og resultat:

*"La oss f.eks. anta at en kommune er uvillig til å føre en skikkelig boligpolitikk. Om en offentlig eller privat storbedrift da selv løser boligspørsmålet for sine egne arbeidere og funksjonærer på en mønstergyldig måte og skaffer dem f.eks. forsamlingslokaler, bad osv., kan det neppe unngå å påvirke kommunen selv til aktivitet. Hensynet til effektiviteten og resultatene bør i det hele være viktigere enn metodene."*⁴⁰

Det er interessant at det var denne politikken som vart ført i Mo etter skipinga av jarnverket, da verket gjekk inn og stod for mellom anna eit omfattande bustadbyggingsprogram. Lilienthal forstod argumentasjonen til Getz Wold, men for han var omsynet til å få med folket viktigare enn omsynet til fart og effektivitet. "[Dere] nordmenn vil nok se annerledes på dette", var reaksjonen til Lilienthal. Sjølv om Getz Wold tok atterhald på dette punktet i politikken til TVA, var han likevel ikkje heilt avvisande. Han meinte det var eit uttrykk for ei sær verdifull linje som burde følgjast med stor interesse framover. Denne meiningsbrytinga, mellom Lilienthal og Getz Wold, om graden av desentralisering i store plan- og utbyggingsprosjekt, speglar eit av dei sentrale emna som kom til å ri utforminga av norsk utbyggings-, planleggings- og distriktspolitikk i fleire tiår framover. Getz Wolds framlegg med tanke på å organisere eit modifisert TVA for Nordland var faktisk meir desentralisert i forma enn kva den faktiske utforminga av Nord-Noreg-planen frå 1952 kom til å verte:

"En institusjon for en samlet utvikling av f.eks. Nordlands naturlige ressurser slik (...) som sikrer mot politisk påtrykk, og med ledelsen i landsdelen selv, la oss kalle den NORDLANDS UTBYGGING, har tilstrekkelig stort omfang til å bringe folket i de enkelte bygdene og byene til å se utover sine egne særinteresser og se hvordan mulighetene for økt nasjonalinntekt og levestandard er knyttet til landsdelen som helhet. (...) Hvis en har den oppfatningen at det er av livsviktig betydning for vårt folk at flest mulig nordmenn får kjenslen av at deres arbeide og innsats i samvirke med de andres har mening og innhold og fører framover sosialt og økonomisk, da har også T.V.A., dets arbeide, metoder og resultater, noe å lære oss. For T.V.A. har levd opp til det mottoet som står med store blå bokstaver i generatorhallene på damanleggene: 'Build for the people of the

³⁹Ibid. s. 94-96.

⁴⁰Ibid. s. 96-97.

Dette sitatet fører oss over til å sjå meir på korleis inspirasjonen frå TVA vart omfortolka og tilpassa den norske politiske røynda etter krigen. Korleis kom det amerikanske førebiletet til uttrykk gjennom visjonane om korleis etterkrigs-Noreg skulle utformast, og hadde Knut Getz Wold, som den fremste agenten for TVA, tilstrekkeleg innflytelse på dei politiske og administrative avgjerdene til å få gjennomslag for planleggingsførebiletet sitt?

Striden om planleggingshegemoniet

Vi har no sett korleis både *tradisjon*, *imitasjon* og *visjon* var element i tenkinga kring forminga av eit norsk planleggingssystem. For at dette systemet skulle verte meir enn gode ønskje, er det rimeleg å tru at systemet også måtte ha tilstrekkeleg støtte både i sentrale politiske krinsar og i statsadministrasjonen. Knut Getz Wold stod heilt sentralt i alle dei tre føregåande elementa. Han var utdanna under Ragnar Frisch og tilhørde Oslo-skulen av sosialøkonomar, han var ein aktiv ambassadør for TVA i Noreg og han hadde klare oppfatningar om dei mest preserande oppgåvene å ta fatt på etter krigen. Getz Wold vart også ståande heilt sentralt i arbeidet med å skipe institusjonar for fysisk-økonomisk planlegging i statsadministrasjonen. Han var på den eine sida vel ansett i politiske miljø og han hadde eit breitt nettverk av kontaktar å dra vekslar på. Sjølv sat han til dømes i Nasjonalbudsjettutvalet. På den andre sida hadde han ein godt utvikla evne til å trekke inn relevant kunnskap i dei planorgana som etter kvart vart skipa, og å forhandla mellom motstridande syn. Sjølv hadde Getz Wold ein tendens til å halde ein låg profil i konfliktsituasjonar. Likevel er det mykje som tyder på at han ofte fekk det som han ville ved å trekke inn sterkare aktørar på overordna politisk nivå.

Kontroversen om hegemoniet i den fysisk-økonomiske planlegginga hadde i hovudsak to sentrale aktørgrupper. Den eine var sosialøkonomanen i Nasjonalbudsjettutvalet og i Arbeidsdirektoratet. Den andre hadde basis i organisasjonen Brente Steders Regulering (BSR), i fremste rekke representert ved arkitektar. Dei to "ungdomsopprøra" frå 1930-åra vart med andre ord prøvd ut mot kvarandre.

BSR vart skipa av Administrasjonsrådet etter okkupasjonen i 1940 for å administrere gjenreisinga av øydelagde byar. Leiar for organisasjonen var NTH-professor ved arkitektavdelinga, Sverre Pedersen.⁴² BSR var den einaste administrative organisasjonen som vart skipa under tysk styre som overlevde frigjeringa i 1945. Organisasjonen møtte imidlertid sterk kritikk etter frigjeringa, særskilt frå miljøet som hadde vore med i SAF, og Erik Rolfsen tok over leiinga av BSR etter Pedersen. Den første oppgåva organisasjonen tok fatt

⁴¹Ibid. s. 98-99.

⁴²Op.cit. Tvinnereim, s. 36.

på etter krigen var gjenreisinga av dei delane av Nord-Noreg som var totalt rasert av tyskarane under tilbaketrekkinga vinteren 1944-45. Gjenreisinga av Nord-Noreg vart det viktigaste bidraget organisasjonen leverte til samfunnsutviklinga etter 1945. BSR vart formelt oppløyst sommaren 1950. Før oppløysinga prøvde imidlertid BSR å etablere seg som senteret for fysisk-økonomisk planlegging i Noreg.

Det første konkrete initiativet til å starte organisert regionplanlegging i Norge etter krigen vart ikkje teke av BSR, men av Sosialdepartementet hausten 1946. Initiativtakaren Knut Getz Wold var på dette tidspunktet personleg sekretær for sosialminister Sven Oftedal. Getz Wold hadde gått inn i stillinga i Sosialdepartementet i 1946. Frå 1945-46 sat han også i andre sentrale ombodssverv, som til dømes i Penge- og finansrådet, Det økonomiske samordningsrådet og som tidlegare nemnt i Nasjonalbudsjettutvalet.

Getz Wold fekk sett av kr.40 000,- på statsbudsjettet for 1947-48 for å starte fysisk-økonomisk planlegging. Tidleg vart Nordland trekt fram som særskilt relevant for slik planlegging, på grunn av dei særeigne problema som var på arbeidsmarknaden i fylket. Frå Getz Wold si side var intensjonen at regionplanlegging skulle vere eit viktig supplement til den "planøkonomiske politikken". Det er verd å merke seg at i denne første fasen var det ikkje noko klar sondering mellom omgrepa "undersøking" og "planlegging". Frå Getz Wold si side synest det som om han hausten 1946 såg føre seg ei "undersøking", slik ordet vanlegvis vert nytta, som skulle vere geografisk avgrensa til Nordland og med relativ kort tidshorisont.⁴³

I slutten av desember 1946 møter vi for første gong omgrepet "områdeplanlegging" i eit bakgrunnsdokument som Knut Getz Wold skreiv om saka.⁴⁴ Tanken bak områdeplanlegginga var at den skulle kartlegge den næringsøkonomiske tilstanden, utdanningsbehov, sysselsetting osv. i fylka, og lage konkrete planar som føreslo konkrete utbyggingstiltak. Striden om planleggingshegemoniet skulle i stor grad dreie seg om kor dette organet administrativt skulle plasserast. For arkitektane var det om å gjere at områdeplanlegginga ikkje utelukkande vart ein reiskap i arbeidet med nasjonalbudsjettet.

Knut Getz Wold gjekk inn for at områdeplanlegginga først måtte starte i Nordland. Dette fylket låg tilbake i økonomisk utvikling, samstundes som det var store naturressursar i fylket. Getz Wold trakk særskilt fram utbygginga av industrien og behovet for elektrisk kraft, og synte til bygginga av jarnverket i Mo i Rana. Dette var forøvrig det einaste konkrete dømet han synte til, da han valte Nordland som forsøksfylke.

⁴³Brev frå Knut Getz Wold til Axel Sømme 15.desember 1946: RA/KGW, boks 71.

⁴⁴Knut Getz Wold, *Organer for områdeplanlegging*, datert 17.desember 1946: RA/KGW, boks 71.

Det kan sjå ut som om bruken av Mo i Rana som døme på behovet for planlegging vart høyrte i Sosialdepartementet. På nyåret 1947 uttrykte sosialminister Sven Oftedal uro for sysselsettinga i Nordland, særskilt ved veg- og jarnvegsanlegga i fylket. I følgje Oftedal var det bygginga av A/S Norsk Jarnverk som aktualiserte desse problema, og som sette behovet for eit regionalt planleggingsarbeid på dagsorden.⁴⁵

Den sterke fokuseringa på arbeidsmarknadspolitikken førte til at Getz Wold i 1946 først og fremst ønskte at det nye planapparatet skulle leiast og drivast av økonomar og geografar. Mangel på kvalifisert arbeidskraft førte imidlertid til at han i 1947 opna for at også arkitektar og ingeniørar skulle trekkast sterkare inn som rekrutteringsgrunnlag. Slik han såg føre seg organiseringa ville sosialøkonomane sin dominans verte sikra ved, at den øvste leiinga av planlegginga vart lagt til eit utvida nasjonalbudsjettutval. Denne opninga vart imidlertid effektivt stengt av Arbeidsdirektoratet, som la lokk på at det skulle tilsettast andre enn sosialøkonomar ved lokalkontora. Direktoratet ville også at det skulle skipast eit sjølvstendig "sentralutval" under Nasjonalbudsjettutvalet, med medlemmer frå dei departementa som hadde interesser i planlegginga.⁴⁶

Seinsommaren 1947 vart dei ulike interessene i oppbygginga av den fysisk-økonomiske planleggingsadministrasjonen meir synlege, og samstundes meir akutte. Det som gjorde situasjonen meir problemfylt var først og fremst at fleire statsetatar søkte statsløyvingar for å starte områdeplanlegging. Dette galt for det første BSR. For det andre galt det sekretariatet til den konsultative statsråden for Finnmark og Nord-Troms, Peder Ragnar Holt, som ville bygge opp si eiga områdeplanlegging for dette området.⁴⁷ Dette var først og fremst eit trugsmål mot den sentraliserte planleggingstanken. Fleire statsetatar som skulle drive parallell planlegging i ulike område ville etter Knut Getz Wold sin idé truleg vere lite tenleg med tanke på effektiviteten i arbeidet med nasjonalbudsjettet.

BSR si tilnærming til områdeplanlegginga hadde ei forhistorie tilbake til våren 1946 og ordskiftet om skipinga av Bustaddirektoratet. I denne samanhengen kom det opp framlegg frå Norske Arkitekters Landsforbund om å skipe eit permanent statleg byplankontor under dette direktoratet. Dette framlegget vart ikkje høyrte og hausten 1947 foreslo BSR i staden at det vart skipa eit "sentralkontor" for områdeplanlegginga. Sentralkontoret skulle arbeide med knyte planlegginga innanfor desse sektorane saman og initiere samanliknande studie. Kvar for seg sat dei ulike organisasjonane inne med

⁴⁵Brev frå Sven Oftedal til Arbeidsdirektoratet 28.januar 1947: RA/KGW, boks 71.

⁴⁶*Organer for områdeplanlegging*, brev frå Arbeidsdirektoratet, v/arbeidsdirektør Sverre Iversen til Sosialdepartementet 13.mai 1947, s. 3: RA/KGW, boks 71.

⁴⁷Brev frå Knut Getz Wold til statsekretær i Finasdepartemenet, Gunnar Bøe, 22.september 1947: RA/KGW, boks 71.

opplysningar og kunnskap som var særskild viktig for regionanalysar og regionplanlegging. I neste omgang skulle sentralkontoret formidle opplysningane vidare til lokale regionplankontor. Kontoret fekk derfor først og fremst ein samordnande funksjon som skulle drive fagleg rettleiing overfor dei regionale kontora, i tillegg til at det skulle utdanne regionplanleggarar. Det vart gjort til eit viktig poeng at sentralkontoret skulle ha ein stab med breitt kunnskapsgrunnlag, som til dømes ein sosialøkonom, ein statistikar, ein næringsgeograf, ein sosiolog og folk med røynsle frå planlegging av industri, samferdsel, byar osv.⁴⁸

Sommarkurs i Alta

BSR vann imidlertid heller ikkje fram med idéen om eit "sentralkontor". Eit siste desperat forsøk på å få innflytelse på organiseringa av, og innpass i gjennomføringa av, områdeplanlegginga fann stad sommaren 1948. BSR inviterte til eit sommarkurs i Alta.

Til sommarkurset vart det invitert ei rad framstående personar både frå departementa, direktorata, fylkeskommunane, dei andre nordiske landa, dei lokale gjenreisingskontora og ikkje minst representantar frå dei andre profesjonane som arbeidde med planlegging. Erik Lorange formulerte målsetnaden med kurset slik:

*"Det er ikke minst viktig herigjennom å vise arkitektens og geografens betydningsfulle plass i dette arbeid, å vise at oppgaven ikke er et nøkternt sosialøkonomisk anliggende alene, men at den må kombineres med teknisk innsikt, estetisk vurdering, skapende fantasi og et demokratisk, almenmenneskelig grunnlag."*⁴⁹

Når vi ser på kor breitt ut BSR gjekk med denne invitasjonen og målsetnaden med kurset, synest det som om sommarkurset var meint å vere ei stormønstring for å samle støtte for eit sentralkontor, med også andre profesjonar enn sosialøkonomane som viktige premissleverandørar til det nasjonale fysiske økonomiske planarbeidet. Den siste formuleringa om eit demokratisk grunnlag i planarbeidet var ei formulering som dukka opp for første gong i samband med sommarkurset. Tanken om at også innbyggjarane i det området som det drivast planlegging i skal aktiviserast både i sjølve planlegginga og i avgjerdsprosessen får stadig større styrke i 1950-åra, og vart ein av hjørnesteinane i den nye Bygningslova av 1965. I 1948 såg ein det imidlertid slik at eit breitt samansett utval av lokale organisasjonar skulle vere representert i leiinga for det lokale planarbeidet. Desse skulle da *"kunne fungere som et*

⁴⁸Realiseringen av regionplanarbeidet (B.S.R.'s syn), notat skrive av Erik Lorange 6.desember 1947: RA/BSR, boks 30.

⁴⁹Sommerkurs i Alta, brev til fylkesreguleringsarkitekt Dancke frå Erik Lorange 31.mai 1948, s. 2: RA/BSR, boks 30.

talerør for befolkningens yrkesgrupper og interesser."⁵⁰ Når ein les sitatet nedanfor er det nærliggande å tru at den demokratiske innfallsvinkelen som arkitektane hadde i planarbeidet hadde røter i samarbeidsånden frå krigen, og i det politiske eksperimentet som Fellesprogrammet frå 1945 representerte:

*"Noe man særlig vil legge vekt på under Alta-kurset er å påpeke nødvendigheten av at befolkningen selv trekkes aktivt med i planleggingsarbeidet, fortrinnsvis gjennom et allsidig sammensatt regionalplanråd (eks. Alta vel), og gjennom diverse opplysningsvirksomhet. En legger stor vekt på denne side av saken, idet regionplanleggingen derved kan bidra til å styrke demokratiet, anspore samarbeidsviljen hos alle yrkesgrupper, befolkningslag og hos vidt skilte livsopfatninger."*⁵¹

Her får ein ei kjensle av at det også var ambisjonar om å føre idéen om det politiske fellesprogrammet vidare inn i eit "profesjonanes fellesprogram", og i neste omgang eit "samfunnets fellesprogram". Oppfatninga, særskilt mellom arkitektar, om lokalt "deltakardemokrati" og eiga rolle som formidlarar av innbyggjarane sine interesser i planarbeidet, vart gjennom 1950-åra gradvis erstatta av eit syn som sa at "alle" innbyggjarane i lokalsamfunnet, i reindyrka form, skulle ta direkte del i planarbeidet. Den sterke vekta arkitektane la på "demokratiske" ideal, i tydinga brei folkeleg deltaking, må på den eine sida forståast på bakgrunn av deira lange tradisjonar i lokal planlegging. For det andre er det også rimeleg å forstå denne vektlegginga som eit uttrykk for mange av desse arkitektane sin bakgrunn frå SAF i 1930-åra.

Vart så regionplanmøtet i Alta det store gjennombrøtet for arkitektane i BSR sitt forsøk på å få ein sentral plass i oppbygginga av det fysisk-økonomiske planleggingsapparatet? Ser vi på den delen av oppritet frå møtet som omhandlar den faglege delen synest det som eit velregissert og velluka møte. Ser vi derimot på deltakarlista får vi eit noko anna inntrykk. Av dei 75 registrerte deltakarane var det 38 arkitektar. Med andre ord vel halvparten. Dette var i all hovudsak arkitektane frå BSR med distriktsarkitektane, bustaddirektoratet og arkitektar frå kommunar og fylke. Det deltok seks ingeniørar tilsett i kommunale stillingar kring i landet. Vidare var det åtte gjestar frå Finland, Sverige og Danmark, og 22 andre.⁵² Kor mange økonomar og geografar, eller for den saks skuld folk frå Arbeidsdirektoratet og fylkeskommunane var så til stades? Det var to geografar til stades, mellom dei Ludvig Hertzberg som hadde arbeidd i BSR og no var knytt til det nyskipa

⁵⁰Arbeidutvalg for regionundersøkelser, brev frå Erik Lorange til bustaddirektør Jacob Christie kielland 1.juni 1948, s. 2: RA/BSR, boks 30.

⁵¹Vedr. Sommerkurs i Alta, Finnmark, brev frå Erik Lorange til Dansk Byplanlaboratorium 14.juni 1948: RA/BSR, boks 30.

⁵²Gruppa andre var lærarar, sosialarbeidarar, ein snekkar, ei husmor og personar utan yrkestittel. Det synest ikkje som om den siste gruppa hørte til ei av gruppene arkitektar, ingeniørar, økonomar eller geografar.

kontoret for områdeplanlegging i Bodø. Det var berre ein sosialøkonom til stades; Leiv Torgersen som hadde arbeidd i Arbeidsdirektoratet, og som var den andre personen ved det nyskipa områdeplanleggingskontoret i Bodø. BSR oppsummerte sjølv at det var eit problem at ikkje nokon av fylkesmennene deltok, men tilla ikkje dette nok vekt for at kurset burde utsettast. Leiv Torgersen var den einaste som var tilstades som hadde noko tilknytting til Arbeidsdirektoratet. Den fåtallige oppslutninga frå miljøa kring Sosialdepartementet, Arbeidsdirektoratet og miljøet som arbeidde med områdeplanlegging kan tyde på at kurset vart sett på som mindre interessant, og ein indikator på at sommarkurset var eit mindre verknadsfullt tiltak med tanke på å styrke arkitektposisjonen i oppbygginga av den nasjonale planleggingsadministrasjonen.⁵³

På same vis som arkitektane var i fleirtal mellom deltakarane på sommarkurset var dei også i stort fleirtal mellom innleiarane. Det kan nemnast at bustaddirektør Jacob Christie Kielland snakka om krigsøydeleggingane og gjenreisinga, Erik Lorange oppsummerte stoda i regionplanlegginga og tok for seg den historiske bakgrunnen, Trond Dancke snakka mellom anna om organiseringa av regionplanarbeidet i Finnmark og den nye leiaren i BSR, Øivind Pettersen, tok føre seg arkitektane sitt syn på korfor regionplanarbeid var viktig og organiseringa av regionplanarbeidet. Mellom dei som ikkje var arkitektur finn vi Ludvig Hertzberg som snakka om geografane sin plass i regionplanarbeidet, og Leiv Torgersen som innleidde om områdeplanlegginga i Norge.

Øivind Pettersen tok i si første innleiing opp arkitektane sin plass i regionplanarbeidet og vurderte det opp mot det nystarta arbeidet med områdeplanlegging i Nordland:

*"... med ordet regionplan forbinder en ikke bare et stykke arbejde, men også en idé, den regionale tanke om en plan for folket og av folket, og et håp om et bedre samfunn og muligheter for større lykke for det enkelte menneske. (...) I denne sammenheng har Arbeidsdirektoratet foreslått områdeplanlegging med henblikk på effektiv sysselsetting av arbeidskraften. Det er i disse tilfeller meningen å ta fatt på Nordland fylke, ... Imidlertid framholder B.S.R. at denne ramme, hvor arbeidskraft, økonomiske og næringspolitiske spørsmål danner kjernen, blir for snever. Skal planleggingen bli av virkelig verdi, må den bli en fullstendig regionplan som tar alle sider av samfunnets utbygging opp til drøftelse. Det må ikke bli en plan som ensidig regner i kroner og ører, produksjon og arbeidskraft. De rent menneskelige verdier må telle minst like sterkt. Som sagt, målet må være å skape en plan som gir mulighet for et bedre samfunn med større lykke for hver enkelt samfunnsborger."*⁵⁴

Dette sitatet gjev oss både innsyn i eit radikalt politisk program, såvel som det

⁵³William Nygaard og Erik Lorange, *Fra gjenreising til nyreising. Regionplanmøtet i Alta 12.-18.juli 1948*, Oslo 1950, s. 144.

⁵⁴Ibid. s. 47-48.

er eit konkret uttrykk for den kritikken som arkitektane i BSR stod for i vurderinga av områdeplanlegginga. Den svenske avisredaktøren Sven Backlund konkretiserte radikalismen ved å syne til Einar Gerhardsen som skal ha sagt at *"arkitektene blir framtidens sosialister."* I følgje Backlund var det i røynda kunstnaren som no endelig var *"kalt til å tre ut i virkeligheten i plan-arkitektens skikkelse."*⁵⁵ Den radikale innfallsvinkelen vart også forsterka av Trond Dancke i ei seinare innleiing der han kommenterte kva for profesjonelle kvalitetar som var viktige i planarbeidet:

*"Jeg må uvilkårlig tenke på Rudolf Nilsens ord: "Gi meg de kolde og kloke som kjenner min virkelighet." Den kolde virkelighet er jo den at regionalismen er internasjonalisme i høyeste potens, og det forlanges av tilhengere av det regionale syn at det tar klart standpunkt i slike spørsmål. Det er sagt av mange: For Guds skyld, la det ikke bli et politisk spørsmål. Dette er inkonsekvens. Vi som har drevet med reguleringsarbeid i Finnmark vet at den private eiendomsrett til jorden er den største hindring for en god regulering. (...) Det faller derfor naturlig for oss å gå til angrep på prinsippet om den ubegrensede private eiendomsrett til jorden. Det vil undre meg meget om vi kan klare det uten å ta del i den politiske kamp"*⁵⁶

Dette var radikale idear som i liten grad vart kommentert, verken under kurset eller i andre samanhengar. Det synest som om den sterke radikalismen mellom arkitektane først og fremst var knytt til miljøet kring BSR, med Pettersen og Dancke i spissen, og det er høgst truleg arven frå *Socialistiske Arkitekters Forening* frå mellomkrigstida som farga argumentasjonen. Den sentrale posisjonen desse personane hadde førte nok likevel til at den ideologiske budskapet vart høyrte og lagt til dei konkrete framlegga som kom frå miljøet kring BSR. Dette var nok ei side ved profilen til BSR som gjorde det enda meir problematisk å få gjennomslag for ein regionplaninstitusjon av den typen som BSR ønskte. Generalsekretæren i Norske Bustadbyggelag, Carsten Boysen, kommenterte treffande dei to syna i oppbygginga av planleggings-administrasjonen som *"profetens og rasjonalistens"* syn.⁵⁷ Det synest som at det i lys av den politiske og ideologiske utviklinga både i Arbeidarpartiet, og i det norske samfunnet meir allment, så korresponderte "profetens radikalisme" i mindre grad med den politiske utviklinga, enn sosialøkonomane og ingeniørane sin rasjonalisme i arbeidet for å skape økonomisk vekst i samfunnet og velstandsauke for folket gjorde.

På den eine sida kan vi spore eit langt større direkte politisk engasjement mellom arkitektane enn mellom dei andre profesjonane i planarbeidet. I neste omgang fekk dette også følgjer for formuleringa av måla i planarbeidet. Medan arkitektane sine mål vart syntetisert i "draumen om det gode liv", var dei andre

⁵⁵Ibid. s. 42.

⁵⁶Ibid. s. 85.

⁵⁷Ibid. s. 88.

profesjonane i planarbeidet meir konkret. Som eit program for det konkrete planarbeidet må det kunne hevdast at "det gode liv" var ein noko diffus målsetnad. At arkitektane kring BSR i desse åra aldri greidde å konkretisere denne idéelle målformuleringa til praktisk bruk var nok sterkt medverkande til at dei ikkje fekk større gjennomslag for sitt syn. Sosialøkonomen Leiv Torgersen skisserte i si innleiing under sommarkurset eit arbeidsopplegg for områdeplanlegginga, som var langt meir konkret utforma. På same viset som BSR hadde gjort i sitt framlegg til arbeidsopplegg for regionplanlegginga ved årsskiftet 1947-48 såg han føre seg tre steg i planarbeidet. Den første fasen samsvarte med BSR sitt framlegg om å starte med ei omfattande kartlegging. Deretter ville derimot Torgersen:

*"... komme fram til fremtidige retningslinjer for den mest effektive utnyttelse av våre samlede ressurser og for utbyggingen av de sosiale og kulturelle institusjoner. (...) En kan kalle det en investeringsplan for de enkelte næringer og for de sosiale og kulturelle sektorer. Investeringene bør søkes satt opp etter prioritet. (...) for den offentlige sektor må det iallfall være mulig å komme fram til en temmelig fast investeringsplan som faktisk blir å realisere. En tenker her på slike ting som kommunikasjoner, kraftutbygging, havner m.v."*⁵⁸

Dette var uttrykk for den sosialøkonomiske arbeidsmetoden i planlegginga. Planarbeidet vart avgrensa til å lage ein investeringsplan som skulle skape vekst. Torgersen gav ikkje uttrykk for overordna politiske eller ideologiske mål for planarbeidet. Resultatet av planarbeidet, utbygging av industri, infrastruktur og arbeidsplassar, var i seg sjølv heller ikkje ein del av planarbeidet i den forstand at planleggingsinstitusjonen hadde avgjerande innflytelse på lokalisering av nye utbyggingstiltak. Dette var politiske avgjerder som vart overlatt til dei folkevalde styresmaktene.

Dette kurset var den siste større offensiven frå BSR for å vinne gjennomslag for sitt syn i organiseringa av det nasjonale regionplanarbeidet. Sommaren 1948 vart det synleg at det var *Det midlertidige utvalg for områdeplanlegging* som var i ferd med å ivareta dei samordnande funksjonane i utbygginga av ein nasjonal planadministrasjon. Frå sommaren 1949 fekk utvalet gjennom vedtak i statsråd status som styre for områdeplanlegginga.

At slaget var tapt synest også å ha vorte erkjent av BSR i løpet av vinteren 1948-49. Våren 1949 av slo Øivind Pettersen på vegne av BSR å innleie om sitt syn på regionalt samarbeid og arbeidet med regionanalyser i eit større seminar om dette på Hamar. BSR fekk heller ikkje nokon formell invitasjon til dette seminaret.⁵⁹ Rådet for BSR vart lagt ned i 1950, det sentrale kontoret med dei landsfemnande arbeidoppgåvene vart lagt ned i 1952,

⁵⁸Ibid. s. 121 og 123.

⁵⁹Brev frå Øivind Pettersen til samferdslekonsulent Olav Hauan i Trondheim 5.april 1949: RA/BSR, boks 30.

medan arbeidet i Finnmark og Nord-Troms opphøyrt i 1955.⁶⁰

Sosialøkonomar som Knut Getz Wold, Petter Jakob Bjerve, Eivind Erichsen og ikkje minst finansminister Erik Brofoss m.fl., var gjennom Nasjonalbudsjettutvalet sentrale aktører i oppbygginga av norsk fysisk-økonomisk planlegging. Områdeplanlegginga vart av ulike årsaker ingen suksess. Getz Wold, saman med Brofoss, var derfor også arkitekten bak Utbyggingsprogrammet for Nord-Noreg, som vart vedtatt i Stortinget i 1952. Eit program som vart stabla på beina for å kunne syne til raske resultat i arbeidet med å reise ny industri og for å heve levestandarden i Nord-Noreg.

Arkitektane var heller ikkje ute av all fysisk-økonomisk planlegging for godt. Gjennom 1950-åra tok mange av dei arkitektane vi har høyrte om her oppdrag i kommunar kring i landet, og dominerte i rolla som fagekspertise i den nye interkommunale planlegginga som etter kvart voks fram.⁶¹ Erik Rolfsen fekk stillinga som ny byplansjef i Oslo allereie eit par år før BSR vart nedlagt. Arkitektane fekk sine forskingsinstitusjonar i løpet av 1950-åra og byrjinga på 1960-talet. Her kan nemnast at Bjarne Lous Mohr fekk det første professoratet i byplanlegging ved NTH i 1956, og Norsk Institutt for By- og Regionforskning (NIBR) vart skipa i 1963-64. Nye krav til integrert planlegging førte også til at arkitektane fekk ei gradvis viktigare rolle innanfor den fysisk-økonomiske planlegginga i perioden 1955-65. Den nye integrerte planlegginga som skulle gjennomførast på lands-, fylkes- og kommunenivå vart etter eit ti år langt ordskifte nedfelt i den nye Bygningslova som vart vedteke i Stortinget i 1965.⁶²

Konklusjon

I innleiinga vart *tradisjon*, *visjon*, *imitasjon* og *manifestasjon* trekt fram som fire element som måtte vere til stades for at eit nytt kunnskapssystem skal få politisk og kulturelt gjennomslag. *Tradisjonen* har vi spora i nyorienteringa i arkitektfaget og sosialøkonomien i 1930-åra. Det må heller ikkje undervurderast at den politiske nyorienteringa som fann stad i DNA i perioden var viktig for at det i det heile kunne etablerast ein dialog mellom politikk og vitskap.

Eit anna emne som overflatisk har vore teke opp i denne artikkelen, men som også synest å vere sentralt for å forstå tradisjonen som viktig erfaringsgrunnlag for planlegging er skipinga av forskingsinstitusjonar. Sosialøkonomane, med Ragnar Frisch i spissen, var i 1930-åra i større eller

⁶⁰Op.cit. Tvinnereim, s. 36.

⁶¹Øyvind Thomassen, "Bil i by. Trafikkplanlegging i Trondheim i 1960-åra", *STS-rapport 14/91*, Trondheim; Senter for teknologi og samfunn 1991.

⁶²Øyvind Thomassen, "Forsking for fysisk planlegging - Ein reiskap i reisinga av det moderne Noreg", *Fremtek-notat 24/92*, Oslo; Noregs Teknisk-Naturvitskaplege Forskingsråd 1992.

mindre grad akseptert i forskingsmiljøet og etablerte støttepunkt i forskninga som ikkje kan undervurderast. Dei radikale arkitektane gjorde fleire framstøytar rett etter krigen for å skipe tilsvarande forskingsinstitusjonar for regionplanlegging, først under det nyskipa Noregs Teknisk-Naturvitskaplege Forskringsråd frå 1947. Etter at dette mislukkast vart det ein del av strategien, om å gjere BSR om til sentralkontor for områdeplanlegginga, at BSR også skulle ha ein forskings- og utdanningskomponent.

Når sosialøkonomane greide å få i stand ein dialog med DNA hadde det ikkje berre med taktiske og strategiske vurderingar, eller ei pragmatisk haldning, frå Ragnar Frisch si side å gjere. Dette er viktig, men ikkje einaste forklaringa. I botn for både arkitektane og økonomane sitt vis å nærme seg politikken på låg det *visjonar* om framtidssamfunnet. Desse visjonane kan mellom anna lesast ut av dei honnørorda som vart nytta. Arkitektane i SAF var inspirert av marxismen og såg føre seg planlegging som ein reiskap i forsøket på å realisere "draumen om det gode liv". I forsøket på å skape dialog med eit DNA med styringsambisjonar var ikkje dette tilstrekkeleg. Arkitektane sine visjonar vart aldri konkretisert i høve til påtrengande politiske oppgåver som DNA tok fatt på frå 1935. På den andre sida kom sosialøkonomane sine visjonar til uttrykk i målsetnader om full sysselsetting, industrireising, velstandsauke o.l. Dette var honnørord som korresponderte med DNA sine politiske mål. Såleis kan det hevdast at sosialøkonomane ikkje berre gav politikken vitskapleg underbygging. Sosialøkonomane var i høg grad med og definerte og konkretiserte politiske og økonomiske mål som har stått sterkt i heile etterkrigsperioden. Både arkitektar og økonomar henta imidlertid inspirasjon frå Tennessee. For arkitektane var TVA eit døme på korleis ein heil region hadde fått oppfylt "draumen om det gode liv". Det var likevel sosialøkonomane som greidde å analysere kva metodar som var nytta for å få Tennessee-regionen på fote igjen, og evna å omsette dei til ein norsk politisk og kulturell virkelighet.

Inspirasjonen eller *imitasjonen* til oppbygginga av norsk fysisk-økonomisk planlegging har i denne artikkelen i fremste rekke vore spora til det amerikanske TVA. Den sterke profileringa av TVA må ikkje forståast dit at det ikkje vart henta inspirasjon frå andre land og planleggingsekperiment. Når TVA vart valt som døme i denne artikkelen var det delvis fordi det vart direkte relatert til dei utfordringane som vart lokalisert til Nordland i dei første etterkrigsåra. I TVA finn vi også spor av dei same prinsippielle stridsspørsmåla som kom til å prege norsk planordskifte i 1950- og -60-åra. Dette galdt ikkje minst synet på sentralisert versus desentralisert planlegging. Medan TVA vart bygd opp kring ein desentralisert planleggingsmodell vart det norske planleggingssystemet prega av ein langt meir sentraliset modell. I Noreg vart planlegginga lagt til eit eige områdeplanleggingsorgan under Arbeidsdirektoratet, som ikkje hadde berre Nordland som ansvarsområde, men

heile landet.

Tradisjonar, visjonar og førebilete var imidlertid ikkje nok for at eit kunnskapssystem skulle få gjennomslag som kunnskapsgrunnlag for politiske avgjerder. Systemet måtte også ha tilstrekkeleg støtte mellom aktørar med politisk innflytelse, det måtte *manifestast*. For å oppnå denne støtten var det viktig at systemet vart tilstrekkeleg konkretisert, slik at det ikkje vart for komplisert å forstå nytten av det. I den dialogen som vart etablert mellom politikk og vitskap var det viktig at dei ulike aktørane forstod språket til kvarandre. Kontakten mellom Knut Getz Wold og finansminister Erik Brofoss ser ut til å ha vore kjernen i det nettverket som gav systemet tilstrekkeleg tyngde. Andre viktige personar i dette nettverket var mellom anna personar som Ole Colbjørnsen, som deltok i utforminga av Nord-Noreg-programmet og sosialøkonomane i Nasjonalbudsjettutvalet. Dette var eit sterkt nettverk av personar som i 1940- og -50-åra hadde stor tillit både i Stortinget og i breie lag av det norske folket.

Forkortingar brukt i fotnotene:

RA = Riksarkivet

KGW = Arkivet etter Knut getz Wold

BSR = Arkivet etter Brente Steders Regulering